

715 (45) Ver 715 11 pp AM/3/21 L
 it was about SEP 12 1946 F-3-0 F. Vilakazi 41
 1. Zulu cus^{tion} ~~in~~ bala yezinkomo K13/21

Inkabi ebomvu: kuthiwa inklabu
 Inkomazi ebomvu: kuthiwa inklabu
 zi
 Inkabi emnyama: kuthiwa emnyama
 emnyama.
 Inkomazi emnyama: kuthiwa emnyama
 Inkabi enamabala amblophi namnyama: - kuthiwa inco ilunga
 Inkomazi enamabala amblophi namnyama: kuthiwa ilungakazi
 Inkabi enamablophi nabomvu kuthiwa = inco
 Inkomazi enamablophi nabomvu kuthiwa = incokazi
 Inkabi ebomvu noma emnyama enomabala amblophi emhlanje namgaphansi kuthiwa = inkone
 Inkomazi kuthiwa = inkonekazi
 Inkomo empofu enamabala amblophi kuthiwa = imaganda hawuyi^{ba}

pp. 1-41

2. Inkabi empofu ngokuzothileyo kuthiwa = undubuka

Inkomazi kuthiwa = undubukazi.

Inkomo ebomvu tebu kuthiwa = ibubeni

Inkabi ensundu kuthiwa = insundu

Inkomazi kuthiwa = insudukazi

Inkomo enamabala amhlophe nomnyama elinganyo kuthiwa = yikhala zemthi.

Inkabi ebomvu ngokuphele kuthiwa = uphha

Inkomazi kuthiwa = uphakazi

Inkabi emnyama enebala emhlophe ontwini kuthiwa = iwaba

Inkomazi kuthiwa = iwakazi

Inkabi ebomvu enebala emhlophe ontwini kuthiwa = intisi.

Inkomazi kuthiwa = intsidazi

Inkabi enamabala empofu namhlophe kuthiwa = inzotha

Inkomazi kuthiwa = inzothakazi

3. Inkabi emhlophe ngaphansi kwenta
 mo kuthiwa = iklalathi
 Inkomazi kuthiwa = iklalathakazi
 Inkabi emhlophe kusukela ebuswe
 ni kwehle ngesicw kuyekuthathe
 emlizeni yonke kuthiwa = impemwe
 Inkomazi kuthiwa = impemwekazi
 Inkabi empunga obukhanya ka
 khulu kuthiwa = ihwanga
 Inkomazi kuthiwa = ihwangakazi
 Inkabi empunga kuthiwa = impunga
 Inkomazi kuthiwa = impungakazi
 Inkabi emnyama noma ebomvu
 enibala emhlophe elikhulu sika
 ngothini kuthiwa = ihemu
 Inkomazi kuthiwa = ihemukazi
 Inkabi eyingqubo kuthiwa insizwa
 Inkomazi kuthiwa = insizwakazi
 Inkomo empondo zibeke phezu, olu
 nye lubeke phansi kuthiwa =
 igodla

14. Inkomazi kuthiwa = igodlakazi.
 Inkomo eyimpondo zibeke phezu
 kuthiwa = impondo zamnenke
 Inkomo eyimpondo zibeke phansi
 kuthiwa = amahlawe.
 Inkabi enophondo olwephukuleyo
 kuthiwa = ishleza.
 Inkomazi kuthiwa = ishlezakazi.
 Inkomo empondo zibeke unwa
 kuthiwa = yisigenge.
 Inkomo engenamila owagamuka
 kuthiwa = umnguni.
 Inkabi emafalafala ngokumunya
 ma nobomvu kuthiwa = imavovo.
 Inkomazi kuthiwa = mavovokazi.
 Inkomo elhenwe isindala kuthiwa
 = inyahi.
 Inkomo eyephuka olunye uphondo
 kuthiwa = isihleza.
 Inkomazi enobisi kuthiwa = insengakazi.
 Inkomazi engenabisi kuthiwa = isigqala

zibingo nezishe zezhlakamphi
 zungunywa amakhanda zuyekwe.
 bungachithaka bugayivo.
 libolika libunjiwo.
 kungina ematheni.
 umlomo kaweyi
 kazi iyoza nkomoneni.
 bungangasanyi shuphala iyikhunta.
 lwe ngophondo.
 kumadla zibunu.
 ikhali selalaziko.
 uhamba ngezumahuba.
 udlala ngezija kuzilive.
 akunyawo elomthakathu.
 tokolo thamba amathunji ayewukela.
 imfene igijana epini.
 amafutsha kawahlangani namanzi.
 amanga awahlangani neginiso.
 bilima zilifa lezhlakamphi.
 iwila livina ubwila.
 izikhuthali sivina ukukhuthala.

9 ukudla ukudlela ogageni.
 kakunkani uinganyesele.
 itshe lini ngothi.
 boze bakubone abananehlo.
 ngimbeke inkamba beyibuya.
 unqangqibheli ngamkhonto munye.
 idela ngokuphendwa.
 kukude emuva, kukude phambili.
 aphelele.
 ligade lidinwe.
 sezizinkinge emthameni.
 yawachitha umuthi inkonyane.
 waze wenda nyeni.
 unothanda kubekwa ngenesadaba.
 langa, linqawa lichashwe zinyoni.
 inkomo ingazala umuntu.
 ngingahlanya ngokudle ngayizolo.
 selingahlwa emini.
 ubaba angavuka umbone ngemello.
 ukhukho lwanuka nonoya.
 kabathandani amathe nolimu.

10 wozekhale ezimacansi.
 Akugwala amanzi, ~~ub~~
 Mbodlela emswaneni.
 Ubiywa ukufa.
 Kawumbiwa ndawonye.
 Uzobona ukubamba kuvembungulu.
 Lungithe hege kwamancane.
 Mgoze ~~ubambe~~ isitalagu ngezandla.
 Kukwadhula wafa.
 Zindlovu zedlekhaya ngokuciwela uma
 lusi.
 Inhlabathi kaynoni.
 Ubukhali nganxanye.
 Uzigibophela amangina emyathu.
 Sekabavibe ngezidlozana.
 Sekobonwa ngokusa.
 Yikizile zokuhlomana.
 Sobonga asuthi.
 Sekwalwa ngehlala.
 ngigege amagula kuyahajwa yini?
 Akutanga libalele nasebukweni bezolwe.

« Unonele phakathi ekwendlanyi.
 Sigxhuba sakusha.
 Insika isidliwe ngumuhlwa.
 Akusoka lungenasici.
 Akwenziwa ngamthi.
 Inyamazane edla yodwa.
 Uyindaba egudwini.
 Kaluthu akumanyi.
 Kanconsi phansi.
 Yekumhlote ingehlala!
 Kade ngibona.
 Sephundu lawuboni, baphela abantwibane
 ngingene ngodlweni ngaphakathi.
 ngijhuluka umfinga.
 Kadewethu kababa!
 Kaybanjwa isavela.
 Silima sodwa lungaboni.
 uzulelwa ngamange ekhanda.
 wobwelelwe yindaba.
 Ukuwudla ubomvu
 krazimahlaya ijinyentlizi zamuntu.

715

9

K13/21

12 ophandela omunye uyiphandela yena.
kaliphandwa igodi umuntu engakazi.
ngoze ngikhulizise umhlubulo wengapha.
imbiza izwiwa ngothi:
uyobe uyakwazi ukuphuma nomlilo
emanzini.
Nihlezi ku ng-nje midla amasakabuliyuni
kukwazonye.
Ypha ukusebenzela eimuva njengesandla
Amandlesambane.
kukhahayoni
uyobe sinonyathela amaninzi aban-
ntwana.
Umsheshelengwana ozishaya incekwana
waze wadela umoi ngokuzibopha nge
khama.
Izwebela ladla indlovu.
ukhufa kudla ifumika kudle isilaza.
Umlungu angathunga isicaco.
wakhalelwa yihashi esifubeni.
Lapho kukhona khona isidumbu
yilapho kukhona khona amange.

715

K13/21

10

Ukufa ngokwabantu bonke
ukufa kakujwayeleki.
Izazi lomuntu luyabhalala.
Kafa elihle kakhulu.
Ubecheyahlulwayo.
Abaphiki abaningi bayabona ububende.
uzidlise ngobantu bakhe.
Imali yimpande yesono.
Ukukhuluma iginiso kakuzoneli.
Kabalani yonja nekati.
Ukujwayelana kubanga ukudelelana
Isitha somuntu nguyena ugobo lwakhe
Isihlo lasehlwaya luyaphlwa.
Amanzi ayuwa ngoboko.
Kawuvelwa ummfula ugwele.
Iso livela ummfula ugwele.
Umhawni usuka esweni.
Lixhoshwa libekile.
Ikhotha eykhothayo.
Kuhlomshwana kahile.

160 Imkhombe iyenanana.
 Ukubona kanye ukubona kabili
 zala bantu zeyebantweni.
 Akukhontombi yagana inyamazane.
 Imbila yaswela umila ngokulayela.
 Akukho gili lizikhotha emhlane.
 Ukucwiti okuhle okuhamba ngabubiti
 Igili lidlisa ngamanye amagili.
 Indlu yegagu yanetha.
 Ayungangamleno.
 Idla ngokuzina.
 Akwahlula amadoda kuyabakwa.
 Indlela ibuzwa kwabaphambili.
 Inyathi ibuzwa kwabaphambili.
 Injubo ithungelwa ebandla.
 Ubakhe babanda babuze babonane
 Unyaka wo abungapumulo.
 Isiw isombambi asungakanani.
 Ukupha isihambi ukuyibekela.
 Ukuhamba kuzala induna
 Ukuzala ukuzelula.

715

K13/21

12

15. Igkhina laphuma embizeni.
Kasinyelwa wihlahla.
Kusinda eyakwalunyawana.
Akukho sibonda saguga namaxolo.
Luga sithobe, kade wawudlela.
Luga nzimba, sala nhlayiyo.
Ithendele elihle ngelikhali ligijima
Isigwaca esihle ngesishosha sigijima
kubujwa eshoshayo.
Elisina musa liyabukwa.
Ungcede ukholwa yizagila.
Akumnanga ingenathuna.
Akunfuta ungahle komi.
Akukho langa lisbona lingenandaba
zalo.
Akukho ndlela ingayi ekhaya.
Libujwa liseva.
Umntshethe uhlaba usamila.
Ugotelwa usemanzi.
Soze sibohle manyosi.
Kokugoga ukhulwa.

16. Welibamba lingashoni.
 Abakuyisi baphambilo.
 Ikhaba abayisengayo.
 Induku kaynamwki.
 Inhlambi ifela emanzini.
 Isikhuni siboya nomkhwezeli.
 Isitsha esihle kasidleli.
 Ikhwane elihle ligwala yibungu.
 Ithemba thabulali.
 kalethejwa ikhaba.
 Isaykhulungelwa eziko inyoni.
 Eyomoleni kayingenwa.
 Akukho nkuzali iphandela enye.
 Indukw enhle igawulwa yizweni.
 Akukho nkunzi zihlala abayeni sinye.
 Igeja lithengwa ngokubonwa.
 Inhloko idlelwa ibandla.
 Inyoni ishayelwa abakhulu.
 Igeja alizwa ukunika.
 Usifumbw ubona uqhaghlazela.
 Unongqandela wazi ngokulelezela.

715

K13/21

14

17. Kokomunye nwayi kokwakho ngodo.
Ahusuthutha sindlelende kwabo.
Ibele lendlala kalwuthwa.
Intandane enhle ngehanina.
Inkonyane enhle ngekhotwa ngumina.
Ingane engakhaluyo ifela embelekweni.
Ingwe idla ngamabala.
Umomo, tikhoba lokuziphunga.
Akundlovu yasindwa ngumbolwayi
kazi lwaziwa ngumninilo.
Nginyakusho.
Ulliva isazelo sakhe.
Injalo iphuma edunjeni.
Inkoonu iphuma ethangeni.
Isala kikhalelwa sibofa ngomopho.
Uzenyile kakhalelwa kakhalelwa u
zumehile.
Uhleka mina nje, kungawe kusasa.
Inxeba lendoda alihlekwa.
Isala lembula ingubo lingene.
Ziwadla ebikile.

715

K13/21

15

11 Izwi lendoda luyabekwa.
Idlozi luyabekwa.
Ubogawula ubeka.
Ubika umbisa abike ibuzi.
Uyishaya emwa uyishaye phambili
Inamba yelikhile, uchahide uchloke
Ubude kabuphangwa.
Akulahlwa yabheko ngokuphela.
Zintaba ezihode ngumanathela.
Abuyi abukuyayo.
Kwchla ngamphumto munye.
Zifa ngamva-nye.
Budluwa kushyelwane.
Kayhlathwa mousi.
Ithi ingadla ithambo ijwayele.
Ithi ingangcothuka isidela ihlelwe.
Isitlukutlukho senja siphelela oboyeni.
Elokufa kalitsheli.
Uhamba ahwajisi.
Uhuquga kahumemezi.
Okwakhlo okudlile.

19 Elakusasa akulakho.

ukufa ubuthongo.

kafi umuntu kuguga, uphulwa ukufa
kwa alulingani.

uthando ngumdonaswana.

Amageja alingene abalimi.

ungushaye ngempe iphindiwe.

ungiphathi ngodaka emehlweni.

ungibambiso udonga.

Akubuyelwa ngansanye kungemang.

Akubuyelwa emva kungemngqiza.

ukhoze okhale skungenampepha.

Inkukhu ingunywe umlomo.

ngibambe khentilo.

uthando kaluboni.

zibanjwa zimaphuphu.

simhlambi kaza kusile.

Umdlaba wabandleni.

Siphundu kawuboni ngani baphela.

Abantú bakho.

kuguga othandayo.

715

K13/21

17

34

Umdlalo wabafana neziga.

Iziki.

homdlalo wenzwa uma
 izinkomo ziyongena emasimini
 ni, noma umaziyobhalanywa
 ngomunye umfana. kuthathu
 a induku ende. kuyakuthi
 owohugala umfana athi ngiy
 a lusho bese ethi sandelayo
 ngokuwe, no sandelayo njalo athi
 ngokuwe esho kowesibili baze ba
 phelele. kuzothi owohugala
 abambo induku ngaphansi
 kulandele okuyena, kuyabamba
 ngandla sobili induku. kuya
 kuthi uma izidla zingaphe
 leli asuse abambo ngaphansi
 abeke ngaphezulu kogeinile
 zize ziphelele endukwini izandla
 ayina ogeine phezulu lakhe
 phela induku, uyena edliwe. iziki

715

K13/21

18

35

Vezohamba ayohwegela izinko
 nio. noma bengaba babili
 bayoshuntshanisa izandla kuye
 kufike ekugcineni.

Igoda. Igoda lenziwa ngotshani
 futhi lenziwa ngababili njalo kuye
 kuphele, bonke belenza ngababili.
 Kutshatshwa utshani obuluhlaza
 umuntw abubambe ngezinzipho, na
 munye abubambe ngezinzipho, ka
 bungquma abusalele ngakuyena, uy
 owehlulivo. noma bebungqume
 kanye. kanye abasalelela ngaku
 muntw bayaluphinda igoda. One
 zinzipho ezinde uwana ukw
 phumelela ngaba usheshe alu
 ngume. Ulingumile kuswele
 kele lungaveli ezingisheni
 keashe. noma livelile aha
 phumelele naye. Ohlulekile
 usezolenza nomunye njalo.

715

K13/21

19

36 Skuyothi esalele kube uyena
alanda izinkomo.

Umcibishelo:-

Ukucibana into endala yabantu,
kwa kulwa ngayo. Abafana bakhe
thathela khona lapho. Kwaku
cishwana ngemikhonto. Kwaku
thi umama abafana belusile ba
khande igaga. Igaga lezi yama
kucishwa ngazo. Kuthathwa indle
ku engakom, esemanzini ilinga
viswe kahle, kuthathwe intambo.
nomama uzi umama intambo engeliso,
abanye bathatha umshoba we
zinkomo bavaphotha benze
ngawo intambo. Sekuyakuthi ba
p bophe ngaphanangapha ukhuni
nomama indleku esemanzini. Sekuyogo
tshwa indleku lena. Sekuyo
kathwa izindlekwana zicijwe
zenziwo umcibishelo.

Uma bethanda bathathe igqirha
 nga base bethatha ameva, ka
 thalibona bawafake kubalito
 ma ogqirheni. Umabusho to
 ewokuciba izinyoni noma izi
 mbiba.

Ukuciba kwakwenziwa igoda
 kuthi osilele kube njena oyo
 kwegela izinkomo. Kwakubhe
 thwa isichlaha kucishwe sona
 unkhatha kuyinduku.

Kuzovela omunye umfana alus
 ho alandele omunye njalo, ka
 baze baphcelele bonke. Nalolu
 kudlalwa ngababili. Omunye
 ubhatha induku nomunye a
 thathe yona. Omunye wokugala
 oyojibeka ayivhisa ukuze omunye
 angayishayi kahula. Nonlalawona
 umkuzuzi awusheshi ukuphela.
 Kuzathi ewehlulekile ukuyishaya
 kibeke yona njalo njena.

38. Umdlalo wamagaligi: lomdlalo
wenziwa ebusika nna izindaba
mo zidla amahlango. Amagaligi
amhlobo mbili kuhona awesondo
elilodwa, nawa masondo amaningi
amabili noma amathathu.

Ukwenziwa kwegaligi, kufu-
 nwa izinkhango ezinde zokugubeka
 zibe imiphini wegaligi. Kuthathu
 e ibee elincane elimikahle libala
 zwe phakathi lenziwo isondo. Kuya
 kuthi phakathi kufakwe uhlanga
 oluncane bese kufakwa nempini
 yombili. Emaceleni kwenziwo nge-
 zintu ukuba imiphini ingaphu-
 mi.

Lomdlalo awokujaha, kuyokle-
 lwa kubone eyoshiyo abanye nge-
 lake igaligi. nezigubu zama-
 swela ziyawa khanda amagaligi
 kwamise ezinkhango lomdlalo.

39 Umkhatho lomjikejelo: Kusuka bo
 nke abafana bahlale benze ula
 yini omude, balinganisane bonke,
 kuyosuka ongase kugaleni kube uye
 na ogala ukujikejela. Kwesinye isiv
 khathi kuthathwa izinduku, nayilo
 wo, nayilowo aphathe eyakhe ayojiki
 jela ngayo. Kuyo kuthi enye iqunye
 hwe. Kade naba Ayishaye waywisa
 uyena osephumile. Kuyakuthi ogci
 vile uyena ozokwagela izinkomo. Ose
 ke wajikejela wehlutcha akaphum
 di kengakha jikejelo bonke, uyama
 base bagide. Osehayile abhalaph
 ansis. Kuthiwe usephumile yena
 nolamathhe lujalo umkhathi. Kums
 wa ishe hude balenente bonke,
 kuhamba ngohlu.

Ukhuggashana: Kuye kusuke omu
 nye umfana athi ngiyakugasha
 bani najiyana izinkomo. Kugga

40 shwana uma izinkomo sezija ensi
mini noma uma kufanele zegelwe
kodwa lokukubi ngoba umfana owe
hlulwayo uggashwa njalo. yena usuka
esabe ukuggasha abanye.

Umfana waphansi: kumbiwa umgoda
ubemude bese kuthathwa isandla
nomunye umfana segqishwa ngomhla
bathi. kuggishwe impela njengoba ku
ggishwa isigqobo kux kubuzwe kuzala
ukuthi ungamhlula yini umfana
waphansi: uma umna usuyambe
kwa uggishwe. Uma sewuggitliwe
bathi khipha. kuzama afuna u
kukhipha, mhlambi nye umonyule.
Omunye ehluleka njalo. Umabe bona.
ukuthi uyehluleka ukhunyula
bayakushiya noma usa ukhala. kothi
ntambama usushukeke washukeka
bese kuthunywa omunye usukumba.
lokwe nziwa izingqete. zizakushaya u

44 Ukucupha.

Omunye umcebengi wakafana
na lobu. Isikhathi esihle soku-
cupha kusobusika izinkomo
zidla amahlango. Ziringi is-
zindlela zokucupha:-

Ugibe:- Kuvana ukucushwa
ngogibe umshayoni ijalele.
Uma kukhona indlu yayo.
Amagedezi avama ukubam-
beka kahle nizingaba, nongad-
nezinye izinyoni ezinezindlu
ezinye ngezalezi.

Ukuthatwa umshoba wen-
kono upholwe kahle, ukhize
ungadabuki, wenzwe isihibe
esilingana abanda ukuba
lingone, umzimba ungange-
ni. Kuzakuthi uma inyoni
ingena endlini unganengele
izifake. Libekwa emnyango.

#2 ugibe lolu. Seluzoyibamba
 iktamo ikhameke ngoba luboshe
 lwa esigpoteleni ukuze ingemi
 ku nalo. Ebubiza iye ife inyoni
 Ukucuma ngamabele nangenke
 awa ngalo ugibe. Kugalwe kwa
 kwiwe indlu ngezinti noma ngo
 gqunga ikhanye yonke indawo
 kodwa umnyango ubemunye.
 Emnyango seluzabekwa ugibe.
 Kugalwe ngokuthela amabele
 endlini, noma kuboshelwe injinla
 wa phakathi nendlu zizwa. Inyo
 ni izakuthi iyangena ibanjwe
 kungodi. Ewe jindlela yoku
 cupha. Kumbisa umgodi om
 ude. Ubenndle ukuthi inyoni
 ikwazi ukubona inhlava noma
 amabele nonrayini shucushwe
 ngayo. kungodi ubamuncane wa
 hele ukungena yona inyoni

#3 Ungaywameli ukuphenduka kzo
ngena ngokhanda idumiselephe
zulu iye ife ingasakwazi uphuma
lapho. Abanye kuvona umgodini
babeke lond ugibe emnyango.

Inomfi:- kakhona umuthu emila
ezintabane okwakhiwa ngawo inomfi.
Unobisi olumfophe libyanamfuna
uma ubophakha. Uma libalele
kakhulu alubambi. Inomfi ifu
na libemakhaya ukuze inganci
biliki. Kuyaga kumawo izinduku
noma iwendwe emnyango wendla
yenyonni. Izakuthi ingadizithinta
inyoni ibambelele izincibeni ya
hluleke ukundiza.

Isifu:- kuthathwa itshel eliscaba
ilingathi uma liwela phuzi kwempe
ni ife khona manjalo. Kuyekhi
funwe izincipho nembeke. Kuzokhala
wa noma amabele. Kuzothathwa

Uthi elude eluba phakathi nesifu
 umiswe phezuwalo isifu. Inhlava
 esondele phansi kwesifu, kumbiwe
 umgodini ukhuzi sithu umasiwa is
 sifu ingaphi inhlava. Sekuyothathwa
 ijincipho kucushwe ngazo. Kuba
 khona ingcipho yaphansi neya
 phezu. ~~Egaphazela~~ ibanokabinu
 eyangaphansi iyona inisa ingcipho
 nesifu kungade kungathintwe
 lutho. Sekuyobekwa umbeho, iyo
 na iyingozi ngoba ithi ingaphi
 khunta inyoni siwe isifu abanj
 we nayo. Imbeho vumbela inhlava
 wa ingashehu ukuyidla inyoni.
 Umba inyoni abanjwe umfa
 na uyimbela eduzane nesifuleso
 zize ziberingi, zithathwa ntamba
 ma sekubuya ijinkomo. Zilengi
 swa ngamakhanda. Uveziningi ku
 thiwa ubancintle abanye.

45 *Amagonsi:* Umunye umsebe
 nyi wabafana ukumba ama
 gonsi. Umakumbwa amagonsi
 si asikho isikhathi sokushaya
 ukutha kuyagashwana ama
 izinkomo sezisa emasimini.

Amagonsi afana nokhuni
 ayagakazi ekumbophe umbi
 wa ehlobo. Kuyaye kufunwe
 kuklewe sengathi kuya zinge
 lwa. Ukulilele uzakuthi ghu
 bula. njalo oselilele athi
 ghibula. Uqhibulile uhlala
 phansi alimbe. Apanye babe
 befuna. Kuba kiphle unalina
 ngoba ayagakazi abonakale
 masihane. Unalungananga
 ayephuya ukughibuleka.

Amibwa ngezinto nangezi
 nduku ezicijweyo Umakumbwa
 ambeka kalula.

Amagonsi anhloboningi ku
khona imithintikazi nezalukazi
Imithintikazi kushiswa lana
asemasha, amnandi futli
wona. Imithintikazi abafana
bayawuphatha bayufake enqo
leni yamase ukuzo avuthwe
kahl amase. Zalukazi ku
shiswa amagosi asemadala ase
khule aphetela. Zinkulu futli
izalukazi kunemithintikazi. Uma
zidlwa azimnandi ziyitshwanga
ntshwanga. Zalukazi azifakwa
eguleni.

Abanye bathola amaningi
amagonsi, kuzakuthi unase
kubhalwa phansi adliwe wonke
abanye njalo amanye bawo
shiyele izingula. Kuzakuthi
izingqwele ziphe abafana bayo.
na bafana bethule izingqweleli.

47 Amanye amagonsi ayahlonywa, kwenzelwe ukugatha abafana njengase phashini.

Amanye amsebenzi wabafana ukuzingela izimbiba. Kuyaye kuklelwe sengathi kufunwa wona amagonsi. Kusondelwane kuhanjwe kubulwa. Abanye ba lindele emikhondweni wezimbiba ngezinduku. Kuthi uma eyibona imbiba ayishaye. Kuyayehuculucula uma kubulwa. Iculo nantl...

Aiye! Aiye! wemulomo,

we ngasena wemulomo.

Kusinye isikhathi zibehlule uma khene kabhulu. Kuyaye ku shintelwane. Kuthi ehadе bebula babuye kube yibona abalindele emikhondweni wezimbiba, kubule ehadе belindele.

Izimbiba: zimhlobo ringi, kubh...

48 na ibuzi, iphuku, unqoso,
 nongoswana. Imbiba:- Ithi aijibe
 niscandw. umzimba wayo nonthe
 nde lena ebek emuwa isuka entanyeni.
 Incane imbiba kunebuzi. Iphuzi
 lenoboya obuningi umbala walo
 umnyama ngokhqwecvu. Umsila
 walo kawundide, umfushane nje
 ngokulingene. Inyama yebuzi ka
 zifani neyembiba. Eyembiba imma
 ndi kunayo.

Iphuku: Nalo lenoboya obude
 obuningi kodwa kona lekhili
 hile kunebuzi. Inyama zalo
 zimbophe, noboya balo buyakha
 nya kanti umsila walo unya
 khanya nude futhi.

Unqoso:- Unqoso yena wekhiki
 le, unombono omude nekhala
 elide futhi. Unqoso futhi une
 phunga elibi, unyanuka futhi u
 notakas.

49 Ungoso udla izimbiba, namabusi,
namaphuku. Ungoswana unje
ngo ngoso kodwa uncanane kahlu
lu yena. Akabonakali nomu
shamba ezintini zogunga.

Ukubumba:

Umanakwelusivo kuyekutha
shwe ukubumba. Besokuhlalwa
phansi kubunjwa izinkomo
nezingola namakhuba namaha
shi kanye nabantu. Kwesinye
isikhathi kubunjwa izinkomo zo
hugathwa. Kuzakutshi umazi
galisa ukema baygathe. Kuya
kutshi ezakula ezinye zilwawe
zodwa. zigathwe banikazi bayo
bayajibamba ngezandla bayilwese.
Kwesinye isikhathi kwenzwa
izinkabi zokudonsa amakhuba
nezingola. Amajoko enziwa
ngogunga zibotskozwe emalund

50 Ikethanga kwenziwe ngencenane.
 ne. Kuyekukhandwe nongwago
 lapho kuzolamba khona izingo-
 la. Kuyiphume amatshane ku-
 thiwe anasaka, noma umbila
 noma amabale, noma amacece
 Abanye benze izihlephi bathu-
 the ngayo. Kuyiboshelwa ngambi-
 li noma zibelishumi kwabanye
 zive. Abanye bazibophelle zi-
 lime ngamabhumba. namahashi
 kuyiboshelwa abantu kuyalwe.
 Abanye bazafundisa.
 Izintethe. Izintethe nazo ziyaboshe-
 lwa zidonse izingola. Kuye ku-
 galwe ngokufunya zona izinte-
 the zibeningi besezibotshozwa
 emalunda nazo. Ezinye ziyafa
 zingunywa izimpaphe ukw-
 ze zingandisi. Zona zibuye
 zoswe zedliwe fathi.

51 Ukukhlaba umthambo nokukhlaba
umcamo:- Kuyekuthi izingqwele
 zibize bonke abanye abafana
 sezoobahlola imicamo yabo. Ku
 zakuthi engakahlubeki abanjwe
 ahlitshwe umcamo. Kubukhulu
 ngw kodwa futshi ukumsiza loho
 omunye. Uma umthambo u
 ngakahlubeki, sekuyofunwa
 umshoba wenkomo. Kufunwe ne
 wa lokucamisa umthambo. Uma
 sewucamisiwe sekufakwa ishoba
 kuboshwe wona umthambo. Kuy
 hlala izinsuku ezintathu ku
 gamuke umthambo. Kodwa u
 ma usaboshiwe umthambo kubu
 hlungu kishoshazele wona umu
 ntu ecama.

Ukupunda ihwele:- Kunenyaneni
 kunenlwanyane esifumaniswa
 emanzini kuthiwa impunda ma

52 kwele: kuyekuthi laba abakwa
zi ukhulamba; bayungele baze
bayibambe. Umelweyobambile
kuthiwe bonke abangakwazi ukw
shaya amakwele abakhuphe u
linhi. besekuthiwa impundama
kwele abakwa abimini. kuthiwaya
na siyaluma abanye sibaluma
kuyhume igazi. Uwezalungake
lowo ukufunda ikwele. Amunye
uyayalazi, amunye uyaphundwa
futli.

Ukufunda ukubukusha: kuyeku
thi laba abangakwazi babanjwa
bafakwe laplo kungashoni kakhw
lu bafundiswe shona. kuthiwa
sebenzono basiwe laplo kushona
shonayo kuye ngobuzanjalo. kuthi
umakufundile bayekwe. kubona
kata ngoba bangamyele indawo aba
zophulamba. Ophumlelele kuyekuthi
we usekwazi.

⁵³ ziningi izindlela zokubukhuda. ku-
 khathwa izigubu lsezomile zamaawe
 le zokwenza amagula kubhlanjwe
 ngazo. Bayadonisa sibengapha
 nso kwizifubu. Asikamba ngazo
 zombili izandla abuye asivumele
 simudonse, simhlithule amuse
 phambili. Ezinye bahlamba
 ngomhlangotho wovuleyo bawusike
 kulingane izandla, babubophe ngapha
 nangapha, bese bewubamba ijengaso
 isigubu unasohlamba.
 Ezinye izindlela zokuhlamba ukw-
 sebenzisa izandla nezinyawo. Kuzal-
 wa ngedamisa ukufanda. Kuzaku-
 thi emwakhedamisa kufundise u-
 kuhlamba. Uma befundisa aban-
 nye bayabemama emhlangane aban-
 kwaziyo. Kuthi lapho isiziba sisho-
 na khona babaw shiye ngokucwila
 phansi bayothi bephuzisa lapho ba-

54 phume sebediswa. uzosala lona
omunye egwiliya ezama ukhahlamba
agwiliye kuthi ngelikhade bannula
nde njalo. Ukhahlamba ekhahlamba
li okwezinyawo ngoba nomuntu uya
muyisa uma usufundile.

Ukucwila emanzini.

Kuyafundeka nokucwila, uma
nokhuzi ukhahlamba ufunda
kalula ukucwila. Kuthi umase
iwediniwe ukhahlamba ukuse uya
cwila. Umuntu uma cwila
akaphefumuli. Abanomoya ba
cwila indawo ende kumalaba abano
moya omfutshane. Kukhona u
kucwila umuntu aphone phansi
abuye nodaka. Kulikhuni loku
ukucwila. Yibohe labo ekuthi u
ma esucwile washona omunye ba
mufane bamthole babuye naye.
Abanye bayehludaka.

59 Ukukha amanzi ngotshani:-

Kuyekuthi uma isiziba skude
 sokuphuzi kuthunye, umfana
 ukuba ayowakha amanzi ngotshani.
 Kuyekuthi ukhale ukhale kubo
 koshwo ngapha nangapha. Kuyekuthi
 uma efika emfuleni abukhu
 mule ichuzo amanzi angeno kakhulu
 usezohamba ebutshekiwa ebunisiwa
 Abanye bayavundlisa buhanjwe
 butshekiwa umuntu aze afike
 nawo amanzi. Kuyekuthi uma esep
 hile bukhunyelwe nganye bu
 bekiswephane aphumeke amanzi. Kw
 nziwo njalo kaze benelise bonke ka
 njalo.

Ukusholo inyoni emfuleni emkhweni:-

Kuyekuthi uma umfana etholele
 inyoni, uma inamaganda noma i
 namaphulu, uphume ifindo ukhuzo u
 ybone nangelinye ilanga.

56

Kwakuthi semakubhona umlilo
 umuntu angakhuluni ngayo ngoba
 kwisatolwa ukuthi iyakumshela. U
 mfana wayengayi khulumni indaba
 yezinyoni ekhaya nakumantombazo.
 ne engalokothi. Luthi wayo ngakheni
 bonke abafana ngoba esaba ukuthi
 bazoyikhulumela emulilweni. Sekwa
 ze kwabayisiga ukuthi ungayi
 (khulumeli emulilweni) Lesiga esho
 ukuthi indaba yakho ungayixoxi
 kuwo wonke umuntu ngoba umunye
 wothutha.

Ukukulezela zinyoni:

Zinyoni evama ukukulezela igedezi.
 Igedezi lindlu enjengeshiba labantw. Ku
 yekuthi uma befuna ukulibamba
 umfana amama abanye bayoli
 kulezela. Kukhona iculo lokukulezela
 kuthiwa:-

Yekulekule, yekulekule, yekulekule.
njalo.

57 kuculwa leliculo kuzungezwa indle
 yegedeyi. bonke abafana baphethe
 izinduku. kuzakuthi umasetse
 delaye kaningi sebethumba ukuthi
 selilele, anyonyobe omunye ngemusa
 kwendlu. Anyonyoba nje abanye ba
 yadilaya. Ukuthi umasesondela
 bakulezela kakhulu. Usezohaya omu
 nyango. kwesinye isikhathi - ashaycha
 nye nendlu namaganda. Abanye ba
 yamboza ngezindla. kusinye isikha
 thi bakukhula bonke esidlekeni.
 Isikhulululu sona nomu sungenas
 so isidleke abafana bayasilalisa
 ngokuthi jazi, maniki-niki
 jazi maniki-niki
 kushiswa kuzungezwasona isikh
 lukulu. Sesizolala phansi ehlis
 ne. Sekushaya kanye kanye
 bonke abafana. Isinye sisindle
 njalo.

Insalela: kungomunye unsebe
 nzi wabafana. Kuyekhuthi uma a
 bafana bengazani bacelane insa
 lela, nomabeyisana abafana bayo
 celana insalela. Uyathu omunye
 komunye insalela, bese ethu omunye
 woza uyithathe. Uma engafuna
 athu ayibho. Umasebho bayana
 balwa ngempela babukele abanye
 abafana. Kuyakhuthi omunye u
 ma eshinele athu malujw. Usezo
 qizwa. Uma engakadele kaphunde
 ne futlu. Kwenye inkathi chulwe
 omunye, kwenye inkathi baye baye
 kano njena.

Umfana elinole kucelwe i
 nsalele aliko icala, ngoba bekw
 dlalwa. Uma ingozi ingawumw
 ukuphola uyantsho tshozela omu
 nye ngembuzi. Kwenye isikha
 thi kususe enkulu impi yabafa
 na.

End. S. 715.

End 715